

Osel somálský a jeho chov v lidské péči

Osel somálský (*Equus africanus somaliensis*) je v současnosti nejhroženějším koňovitým savcem světa. Z jeho někdejšího rozsáhlého areálu rozšíření v severovýchodní Africe zbývají jen ostrůvkovitě roztroušené biotopy při pobřeží Eritrey a Somálska a v hornatých pouštních oblastech vnitrozemí. Hlavními důvody rychlého úbytku populace v posledním půlstoletí jsou potravní konkurence stále se zvětšujícího počtu domácích zvířat, pronásledování (rušení) fototuristy, pověry domorodců a celková degradace přirozeného prostředí (Živa 2008, 1: 34–36). Vzhledem k tomu, že jde o drahé, vzácné a obtížně získatelné zvíře, jehož chov je poměrně náročný, osel somálský tvoří ve světovém měřítku i početně nejmenší skupinu koňovitých v zoologických zahradách.

Z odborné literatury i z dochovaných archivních písemností zoologických zahrad je ale zřejmé, že se do lidské péče somálské divoké osli dostávali již od 80. let 19. stol. Žili např. v Londýně, Berlíně nebo Kolíně nad Rýnem, většinou ale s nejasným místem odchytu a bez většího zájmu chovatelů i široké veřejnosti. Příležitostně byli kříženi s jinými divokými či domácími formami, což také zabránilo vzniku jakékoli čistokrevné linie. Dřívější importy oslů somálských tak nezanechaly potomky pro dnešní populaci chovanou v zoologických zahradách. I skromné písemné dokumenty a muzejní doklady převážně vzaly za své zejména během 2. světové války.

Novodobé importy z přírody

V 60. letech 20. stol. se nebývale zvedl zájem odborné veřejnosti o osud divokých koňovitých savců. V r. 1960 začala Zoo Pra-

ha vydávat Plemennou knihu koní Převalského (*Equus przewalskii*), v r. 1971 Tierpark Berlín Plemennou knihu asijských divokých oslů (*E. hemionus*) a stále častěji se objevovaly informace o rychle se snižujícím stavu divokých oslů v severovýchodní Africe.

V r. 1969 lovec z keňské Nairobi Don Hunt vedl expedici do severního Somálska. V údolí Nogal severovýchodně od městečka Las Anod (9° s. š., 48° v. d.) odchytily pět mladých zvířat – tři hřebce a dvě klisny. Po karanténování v Mombase je v únoru 1970 odkoupila zoologická zahrada v Basileji. Obě strany si byly vědomy vzácnosti zvířat a dohodly se i na vysokém finančním ohodnocení. Tehdejší ředitel basilejské zoo prof. E. M. Lang nikde ve svých zprávách cenu neuvádí, v soukromém rozhovoru se mi ale zmínil, že zahrada za skupinu zaplatila čtvrt milionu švý-

carských franků, tedy 50 000 za zvíře. To v té době byla hodnota např. 18 šimpanzů nebo 10 gepardů, čtyř žiraf či tří koní Převalského.

V největší švýcarské zoo se zvířata poměrně dobře aklimatizovala. Po dvou letech se začala pravidelně rozmnožovat a od r. 1976 mohla Basilej své odchovy přenechávat jiným renomovaným zoologickým zahradám.

To bylo popudem k dalšímu odchytu divokých oslů. V r. 1972 lovec J. Schulz z Namibie vedl úspěšnou expedici do etiopské pouště Danakil (13° s. š., 41° v. d.), kde odchytily celkem čtyři hřebce a 8 klisny. Terénními vozy byli osli převezeni do přístavu Assab a odtud letecky do izraelské Národní biblické rezervace divokých zvířat v Hai-Baru. Celá skupina byla původně určena pro Catskill Game Farm v USA, přísné veterinární předpisy ale neumožnily dodat zásilku na americký kontinent. V Hai-Baru si zvířata rychle zvykla na nové prostředí, neboť měla k dispozici až 1 200 ha buše. První hříbata se tu narodila v r. 1975.

Místa odchytů (Nogal a Danakil) jsou od sebe vzdálena 1 000 km (obr. 3), ale nepochybně ještě před několika desetiletími obě populace oslů spolu přicházely do styku. Podle autentických pozorování účastníků zmíněných expedic se zvířata na obou stanovištích fenotypicky neliší, vyskytují se mezi nimi jedinci s náznakem hřbetního (úhořího) pruhu či ramenního kříže i zcela bez těchto znaků, s více nebo méně výrazným páskováním končetin. V obou chovatelských stanicích se ale importovaní

1 Oslí somálský (*Equus africanus somaliensis*) původem z pouště Danakil (druhý transport) vykazují poměrně slabší páskování končetin; mohou postrádat hřbetní pruh i ramenní kříž. Hřebec Jonas v pražské zoo, říjen 1993

2 Sluch je nejdůležitějším smyslem oslů somálských – stálým natáčením ušních boltců zaznamenávají i nejjemnější zvukové podněty z okolí. Na snímku jsou dobře patrné i světlé obrysové (podpůrné) žíně černé hřívy

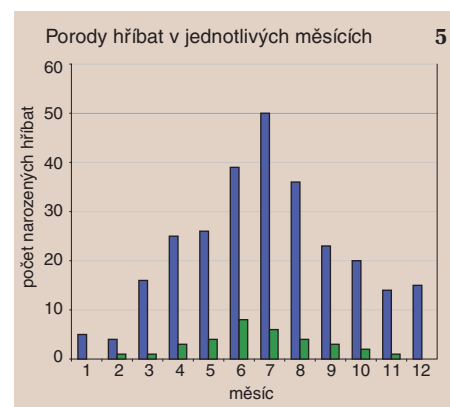
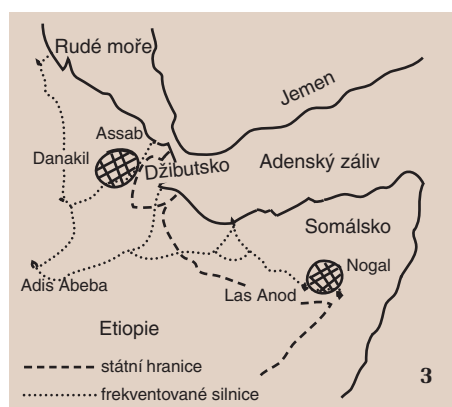

Tab. 1 Počet oslů somálských v lidské péči. V závorce počet samců a samic. Nejsou započtena zvířata z Izraele, kde se stav pohybuje v rozpětí 6–10 kusů

Rok	Počet zvířat
1971	5 (3, 2)
1973	7 (4, 3)
1980	17 (7, 10)
1990	51 (24, 27)
1999	85 (43, 42)
2001	100 (53, 47)
2003	114 (55, 59)
2005	119 (52, 67)
2007	144 (60, 84)
2008	159 (66, 93)

Tab. 2 Početní stavy oslů somálských v českých zoologických zahradách. První číslo znamená počet samců, druhé počet samic. LI – Liberec, ÚS – Ústí nad Labem, PR – Praha, VY – Vyškov, BR – Brno, DK – Dvůr Králové nad Labem, HO – Hodonín. Údaje se vztahují k počátku uvedeného roku

Rok	LI	ÚS	PR	VY	BR	DK	HO	Celkem
1992	2, 0							2 (2, 0)
1993	2, 0	2, 2						6 (4, 2)
1995	2, 2	2, 2	1, 0					9 (5, 4)
1997	3, 1	3, 3	2, 0	1, 0				13 (9, 4)
1999	2, 2	3, 3	2, 0		1, 0			13 (8, 5)
2001	2, 3	5, 3			2, 0	2, 0		17 (11, 6)
2003	2, 4	1, 4			2, 0	3, 1	1, 0	18 (9, 9)
2005	2, 5	2, 2			1, 0	1, 3		16 (6, 10)
2007	3, 7	3, 3				2, 4		22 (8, 14)
2008	2, 6	4, 4			2, 4			22 (8, 14)

osli přece jen poněkud odlišovali: jedinci ze somálského Nogalu většinou postrádali hřbetní pruh i ramenní kříž a měli intenzivnější pásy na končetinách než zvířata z etiopského Danakil. Dokonce se vyskytl názor, že by mohlo jít o dvě geneticky rozdílné populace. To se ovšem nepotvrdilo. Až 13 let po importu prof. Lang poskytl nenápadnou informaci: „Don Hunt, lovec našich divokých oslů, se snažil chytat zvířata bez ramenního kříže. Jen klisna Somalia má na pravém rameni 3 cm dlouhý jemný pruh...“. Byla to vlastní iniciativa lovce, nebo dostal předem příslušné instrukce? Selekt, ke které se někdy uchylují chovatelé, ignorující přirozenou variabilitu divokých zvířat, se tu naplno uplatnila ještě dříve, než se jedinci dostali do lidské péče. Dnes, kdy potomci oslů importovaných z Nogalu i Danakilu a jedinci pocházející od rodičů obou linií mají ve světovém chovu přibližně stejný podíl, se rozdíl vzhledu postupně smazávají (obr. 6). Přesto ale i z odborných kruhů ještě občas slyšíme dohady, který jedinec osla somálského je více či méně typický.

Chov v péči člověka

Z celkového počtu 17 importovaných oslů somálských se jen 9 jedinců zapojilo do další reprodukce: tři hřebci (dva z Basileje a jeden z Hai-Baru), 6 klisen (dvě z Basileje a čtyři z Hai-Baru). Tato mimořádně úzká chovná základna pochopitelně vyžaduje velice obezřetný management, aby se pokud možno omezila blízká příbuzenská plemenitba. Tu se však koordinátor celosvětového chovu setkal s nepříjemnou skutečností: v rezervaci Hai-Bar nebyli

oslové při příchodu v r. 1972 individuálně rozlišování. V chovu je sledován jen celkový početní stav s chronologickým číslováním mláďat bez udání jejich rodičovského páru. Číslo Mezinárodní plemenné knihy potomci dostávají a do bližší evidence v plemenné knize jsou zařazeni až po odeslání do některé zahraniční zoo. Tento způsob registrace ovšem omezuje sledování genealogie jednotlivých zvířat, právě tak jako řešení demografických otázek.

I když ani Basilej, ani Hai-Bar dnes již nejsou největšími chovateli, nutno ocenit jejich zásluhy o vznik a rozvoj novodobého chovu oslů somálských. Ti k 1. lednu 2008 žili již ve 29 stanicích evropského, asijského a severoamerického kontinentu. Jejich nejpočetnější stáda (více než 10 zvířat) má Tierpark Berlín (vede také jejich Mezinárodní plemennou knihu), Nadace W. Stamma v Oberwilu ve Švýcarsku, Zoopark v San Diegu a Africká rezervace Sigean ve Francii. Celkový početní stav se sice nezvyšuje tak rychle, jak jsme zaznamenávali u koní Převalského, má ale vzestupnou tendenci (za 8 let počet koní Převalského vzrostl o 102 %, zatímco oslů somálských jen o 83 %).

Menší přírůstky způsobuje nižší sociabilita divokých oslů zabraňující je chovat v početnějších stádech. Svou roli sehrává i delší doba březosti (je uvedeno dále) a častější dvouleté rytmy vrhů. S těmi se ovšem setkáváme i u klisen kianga (*E. kiang holdereri*) či onagera (*E. hemionus onager*); nelze vyloučit vliv prodloužené laktace kvůli tvrdým životním podmínkám mláďat.

3 Lokality odchyty oslů somálských v letech 1969 (Nogal) a 1972 (Danakil). Upraveno podle E. M. Lang (1983)

4 Klisna poskytuje mláďeti ochranu nejen před cizími vetřelci, ale i před konkurencí ostatních členů stáda, případně před agresivním hřebcem. Tierpark Berlín, září 1979

5 Porody 273 živě narozených hříbat oslů somálských světového chovu (modře) v období let 1972–2007 v jednotlivých měsících (rozložení v roce). Zeleně jsou označeny počty hříbat narozených v českých zoologických zahradách

6 I u „vyselctovaných“ somálských oslů původem z Nogalu (první transport) se občas vyskytuje náznak úhořího pruhu a ramenního kříže. Zoo Basilej, srpen 1981. Snímky J. Volfa

O dalším vývoji početního stavu oslů somálských chovaných v zoologických zahradách můžeme usuzovat podle současné věkové pyramidy. Z té vyplývá, že do reprodukčního období nastupují poměrně silné ročníky klisen narozených po r. 2003. Naproti tomu jsou méně početné nejmladší ročníky hřebců a prakticky chybějí hřebci starší 20 let. Hříbata, zejména po odstavu, kdy ztrácejí ochranu matky, silně trpí konkurencí dospělých jedinců a agresivitou vedoucího hřebce, která především ve stísněných podmínkách může vést až k jejich likvidaci. Se samčí infanticidou se setkáváme i u některých jiných koňovitých (Živa 2007, 1: 34–35). Staří hřebci, pokud se z jakéhokoli důvodu nehodí pro další chov a chybějí-li podmínky ustájení,

bývají i utraceni. To se projevuje „rozevíráním nůžek“ v zastoupení obou pohlaví: zatímco na počátku r. 2001 bylo evidováno 53 hřebců a 47 klisen, k 1. lednu 2008 to bylo 66 hřebců a 93 klisen.

Chov v českých zoologických zahradách

Do České republiky byli první oslí somálské dovezeni teprve v r. 1991; zoologická zahrada v Liberci obdržela z Oberwilu jednoho tříletého a jednoho ročního hřebce. V následujícím roce byla zoo v Ústí nad Labem obohacena o dva páry tohoto druhu z Tierparku Berlín. V r. 1993 se Liberec dočkal po jedné klisně z Oberwilu a z Berlína a Praha berlínského hřebce. Toho o tři roky později postoupila do Vyškova a místo něho přijala z Berlína dva roční hřebečky. Pozdější zvyšování početního stavu oslů se odvíjelo od vlastních odchovaných jedinců a importy měly jen doplňující úlohu, případně se uskutečňovaly pro „osvěžení krve“.

Za 17 let bylo do českých zoologických zahrad dovezeno 17 oslů somálských (12 samců a 5 samic), 33 mláďat (15 samců a 18 samic) se zde narodilo, 12 jedinců uhynulo a 16 bylo exportováno do zahraničí. Celkový stav v ČR činil k 1. lednu 2008 téměř 14 % celosvětové populace v lidské péči. Pravidelně tato bezprostředně ohrožená zvířata rozmnožují a naplňují tak své základní poslání zoologické zahrady Liberec (v letech 1995–2007 narozeno 11 hříbat; z toho čtyři samci), Ústí nad Labem (v letech 1994–2007 celkem 19 hříbat; z toho 10 samců) a Dvůr Králové nad Labem (narozena tři mláďata – jeden samec a dvě samice – v letech 2004 a 2005).

Úspěšný chov je nejen praktickým přínosem k snahám o záchranu ohroženého zvířete, ale umožňuje také doplnit, korigovat nebo si ověřit poznatky získané u volně žijící populace. Týká se to otázek ekologických, ale především biologie rozmnožování.

O době, kdy se rodí mláďata, máme jen povšechné informace. G. Denzau (1999) na své cestě Danakilskou pouští sděluje: „...protože jsou zde dvě období dešťů, existují, jak se zdá, také dvě roční období, ve kterých přicházejí hříbata na svět, totiž zjara a v létě.“ Dvojí období rozmnožování ale nebylo zjištěno u oslů somálských ani v nejbližších letech po importu. Naopak, tak jako u všech koňovitých savců chovaných v lidské péči dochází postupně k rozptylu porodů na celé roční období, v případě oslů somálských s výrazným vrcholem v červenci (obr. 5).

Dvojčata byla v chovu oslů somálských zaznamenána zatím dvakrát, a to v Tierparku Berlín v r. 2001 a v Oberwilu v r. 2004. V prvním případě 22 roků stará klisna porodila po 384denní březosti dva mrtvé hřebečky, z nichž jeden měl téměř normální porodní váhu 20 kg, druhý pouhých 6 kg. V Oberwilu dvacetiletá klisna jednoho hřebečka porodila mrtvého, druhý uhynul krátce po narození (Pohle 2001). Připomeňme, že se u asijských divokých oslů (*E. hemionus*) dvojčata rodí v 0,7 % porodů.

Pohlavní dospělost oslů somálských můžeme většinou odvodit jen z data narození prvního potomka s přihlédnutím k předpokládané délce doby březosti. Tu

exaktně, i když z malého vzorku, určil E. M. Lang (1983), protože v basilejské zoo se hřebci ke klisnám připouštěli jednorázově: 377–389 dní, tedy v průměru 12 a půl měsíce. Nejmladší rodičí klisna měla mládě v Canyon Colorado ve stáří 2 roků, 4 měsíců a 12 dnů. Zabřezla tedy ve stáří 16 měsíců. Tento případ lze pokládat za mimořádný, ale rodiček mladších než tři roky bychom zjistili již několik. Pohlavní dospělost u klisen oslů somálských se tedy dostavuje koncem druhého roku života.

V české populaci oslů somálských se zatím do chovu zapojilo 10 klisen a 5 hřebců. Nejčasnější pohlavní dospělost prokázala klisna Seyla v Liberci, která byla plodně kryta ve věku dvou let a tří měsíců.

U hřebců nemáme průkazné údaje o jejich pohlavní dospělosti, protože chovatelé je obvykle připouštějí až ve zralém věku. Ve srovnání s klisnami se ale jistě (jako u všech koňovitých) jejich pohlavní dospělost opoždí. Je nepravděpodobné, že by hřebec plodně kryl před dosažením věku dva a půl roku.

Z 20 případů většího počtu vrhů na samici 10× následovaly po roce, 9× po dvou letech, třikrát po třech letech a jednou po čtyřech letech, kdy ovšem mezitím klisna měnila stanoviště. Nejkratší dobu mezi porody jsme zaznamenali u klisny Seyly v Liberci – činila jeden rok a 28 dní.

Konec pohlavní aktivity oslů somálských v české populaci nelze pro krátkost chovu zjistit, ze zahraničí je zaznamenán porod basilejské klisny ještě ve věku 21 roků a 10 měsíců. Drží také primát v plodnosti: přivedla na svět 13 životaschopných hříbat. U nás je nejúspěšnější sedmnáctiletá ústecká klisna Axa zatím s 9 porody. Nejstarším chovným hřebcem v českých

zoo je tamtéž žijící dvacetiletý Ogo, otec 12 hříbat. Hřebci svoji plodnost prokazují do podstatně vyššího věku než klisny – berlínský Tommy se stal otcem ještě ve věku 29 let.

Budeme-li hodnotit dlouhověkost oslů somálských, tak s dvacetiletými jedinci se setkáváme zřídka, s pětadvacetiletými a staršími jen výjimečně. Z jedinců žijících k 1. lednu 2008 je nejstarší norimberská klisna Zamora, narozená 9. 8. 1977. Zatím nejvyššího věku dosáhl hřebec Tommy, narozený v r. 1975 v Hai-Baru a uhynulý 11. 9. 2006 v Tierparku Berlín. Jsou to zatím jediní dva oslí somálské, kteří přesáhli věkovou hranici 30 let. Dlouhověkostí se vyrovnávají kiangům, zaostávají ale za osly asijskými i za koňmi Převalského.

Nakonec čistě nomenklatorická poznámka: v odborné literatuře je osel somálský uváděn jak pod vědeckým jménem *Equus africanus somaliensis* Noack, 1884, tak *Equus africanus somalicus* Sclater, 1884. Sclaterovo pojmenování je gramaticky jistě správnější, ovšem princip priority vyžaduje používání pojmenování Noackovo. Ten totiž uveřejnil popis v dubnu 1884 (Neues aus der Tierhandlung von Carl Hagenbeck sowie aus dem Zoologischen Garten Hamburg. In: Zool. Garten 25: 100–115), zatímco Sclater až v listopadu téhož roku (On some Mammals from Somali-land. In: Proc. Zool. Soc. London: 538–542). Je zajímavé, že se s Noackovým pojmenováním setkáváme převážně v německé odborné literatuře, s pojmenováním Sclaterovým v literatuře anglosaské. Neznalost nebo patriotismus?

